

ALOHIDA TA'LIMGA EHTIYOJI BO'LGAN BOLALAR RUHIY, JISMONIY VA AQLIY RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Madjitova Kamola Azlar qizi
Chirchiq shahar kasb-hunar maktabida
xorijiy tili (ingliz tili) o'qituvchisi

Maxsus psixologiya (korreksion psixologiya) – bu rivojlanish psixologiyasining sohasi bo'lib, u asosan bolalik va o'spirinlik davrida turli xil omillar guruhi (organik yoki funktsional tabiat) ta'siri ostida yuzaga keladigan, bolaning psixosotsial rivojlanishining sekinlashishi yoki aniq o'ziga xosligi bilan namoyon bo'ladigan, uning ijtimoiy-psixologik moslashuvini, ta'lim maydoniga qo'shilishini va keyinchalik kasbiy o'zini o'zi namoyon qilishdagi kamchiliklarini tuzatishga qaratilgan.

Olimlarning fikriga ko'ra, maxsus psixologiya – bu “jismoniy va ruhiy nuqsonlari bo'lgan insonlarning rivojlanish muammolarini o'rganadigan, bolalarning maxsus ta'lim va tarbiya sharoitlariga bo'lgan ehtiyojini va kattalarni psixologik qo'llab-quvvatlashning maxsus shakllariga bo'lgan ehtiyojini aniqlaydigan rivojlanish psixologiyasi sohasi”[3].

Maxsus psixologiyaning shakllanishi dastlab defektologiya fani doirasida amaliy fan sifatida namoyon bo'lib, pedagogik jarayondagi muammolarni maqbul yo'llar bilan bartaraf etishni shuningdek, alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarning intellektual rivojlanish xususiyatlarini, o'quv faoliyati bilan bog'liq ehtiyojlarini, imkoniyatlarini hamda o'ziga xos bo'lgan qobiliyatlarini aniqlaydigan diagnostika usullarini o'rganadi.

Maxsus psixologiya fani tarixiy rivojlanish bosqichlariga ega bo'lib, dastavval ko'rish qobiliyatini yo'qotgan shaxslar psixologiyasi (tiflopsixologiya), eshitish qobiliyatini yo'qotgan shaxslar psixologiyasi (surdopsixologiya) hamda aqliy rivojlanishida orqada qolgan shaxslar psixologiyasi (oligofrenopsixologiya) kabi yo'nalishlar fan sifatidan o'rganib kelinadi[4].

Qariyb bir asrlik tarix davomida maxsus psixologiya o'zining tadqiqot va amaliy qo'llanilish sohasini sezilarli darajada kengaytdi. Endi u aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan, nutqida nuqsoni bo'lgan, erta bolalik autizmi bo'lgan, tayanch harakat tizimida nogironligi bo'lgan, nuqsoni murakkab bo'lgan bolalarga va boshqalar bilan korreksion ishlarni olib bormoqda.

Maxsus psixologiya aqliy rivojlanish patologiyasining turli xil variantlarini, tug'ma jismoniy kasalliklar va nuqsonlarda aqliy rivojlanishning buzilish muammolarini o'rganadi. Birlamchi nuqson ko'plab ikkilamchi o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Ikkilamchi nuqsonlar o'z o'rnida uchinchi darajali og'ishlar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Misol tariqasida eshitish qobiliyatining buzilishi birlamchi nuqson talaffuz ko'nikmalarining shakllanmasligi ikkilamchi o'zgarish sifatida nomoyon bo'ladi va hayotiy pozitsiyani qayta qurish, boshqalar bilan munosabatlar tizimi, fikrlash, idrok etish va boshqalar uchinchi darajali og'ishlarni keltirib chiqaradi[2].

Maxsus psixologiyaning vazifasi ta'limni tashkil etish va o'qitishning maxsus usullarini qo'llash asosida imkoniyati cheklangan shaxslarni normada rivojlanish darajasiga yaqinlashtirishdir, buning natijasida buzilgan funksiyalar faoliyatini yaxshilash kompensatsiyalash va obilitasiya qilish imkoniyati paydo bo'ladi.

Fan sifatida maxsus psixologiyaning obyekti rivojlanishida nuqsoni bo'lgan, ya'ni nogironligi mavjud bo'lgan shaxsdir.

Maxsus psixologiyaning predmeti noqulay sharoitlarda psixikaning rivojlanishining turli shakllari va tomonlarini o'rganishdir.

Rivojlanishdan orqada qolish va ularning namoyon bo'lish miya faoliyati bilan bog'liq rivojlanish buzilishlarining psixologik mexanizmlarini o'rganish, rivojlanishning ijobiy va salbiy tomonlarining namoyon bo'lish qonuniyatlarini o'rnatish, aqliy rivojlanish buzilishlarining tasnifi, aqliy rivojlanish buzilishlarini aniqlash va ularning tuzilishini aniqlash usullarini ishlab chiqish bilan ifodalanadi[1].

Adabiyotlarda quyidagilar maxsus psixologiyaning amaliyotga yo'naltirilgan vazifalari sifatida talqin qilinadi:

- rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar va ularning oilalariga psixologik yordam ko'rsatish texnologiyalarini ishlab chiqish
- rivojlanish atipiyasi bo'lgan odamlarning hayot sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan psixologik va ijtimoiy tadbirlarni asoslash va ishlab chiqish
- rivojlanish atipiyasi bo'lgan odamlarga nisbatan jamoatchilik fikrini shakllantirish texnologiyalarini ishlab chiqish Shuningdek, zamonaviy jamiyatda rivojlanishda nuqsoni bo'lgan insonlarga yordam berish tizimini tashkil etish strategiyasi, yo'nalishi va usullarini aniqlash, parallel xizmatlarning o'zaro ta'siri strategiyasi va taktikasini ishlab chiqish maxsus psixologiyaning tashkiliy vazifalariga kiradi[5].

Maxsus psixologiya, maxsus pedagogika singari, defektologiyaning bir qismidir – jismoniy va ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlarini va ularni tarbiyalash va o'qitish qonuniyatlarini o'rganadi.

Maxsus psixologiyada maxsus tadqiqot usullari mavjud emas. Unda, umumiy, bolalar va ta'lim psixologiyasida bo'lgani kabi, individual va guruhiy laborator-psixologik eksperimenti, kuzatish, faoliyat mahsulotlarini o'rganish, anketa, proyeksion metodlar, o'quv tajribasi, shartli refleks metodlari, xulq-atvorda funktsional aloqalarni tahlil qilish metodlardan foydalanadi.

Metodlarning har biri ma'lum maqsadlar uchun va o'rganish ob'ektining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. American Psychiatric Association (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders, (DSM-5). Washington, DC: APA.
2. Baron-Cohen, S., Leslie, A., & Frith, U. (1985). Does the autistic child have a theory of mind? *Cognition*, 21, 37-46.
3. Гончарова Е.Л., Никольская О.С. Специальная психология // Педагогический энциклопедический словарь. М., 2002.
4. Кукушкина О.И. Коррекционная (специальная) педагогика // Педагогический энциклопедический словарь. М., 2002.
5. Шоумаров Ф.Б. Социально-психологические проблемы молодой семьи выпускников специальной школы для детей с задержкой психического развития. автореферат дис. ... доктора психологических наук. – М.: 1990. – 37 с.